

Шур Васіль Васільевіч

Мазырскі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя І. П. Шамякіна

(г. Мазыр, Беларусь)

dekanat_ffmzr@mail.ru

СІМВАЛІЗМ ЯК МАСТАЦКАЯ АСАБЛІВАСЦЬ ЗАГАЛОЎКАЎ ТВОРАЎ ІВАНА ШАМЯКІНА

У артыкуле разглядаюцца загаловкі мастацкіх твораў Івана Шамякіна, якія ў выніку пэўнай метафарызацыі сімвалізаваліся, набылі самыя розныя канатацыйныя прырашчэнні, сталі ўзорамі для стварэння новых заглоўкаў у іншых аўтараў.

Ключавыя словы: онім, анамастыкон, заглавак, сімвалізм, метафарызацыя, канатацыя

The article deals with the headlines of the works written by I. Shamyakin. Such headlines are symbolized as a result of certain metaphorization, they got different connotative features, they are considered to be an example for creating new headlines by other authors.

Keywords: onym, onomasticon, headline, symbolism, metaphorization, connotation

Ужо ў першых раманах, аповесцях І. Шамякіна ў заглоўках выяўляюць сімвалізм, сэнсавыя прырашчэнні, наватарства, узбагачаньня традыцыямі сусветнай літаратуры ў выбары галоўных онімаў. Так, заглавак аповесці “*Помста*” выразна прэтэндуе на шматзначнасць. Змест жа яе, як падкрэслівалі ўважлівыя крытыкі, наадварот, заклікаў да чалавечнасці і разважлівасці, нагадваў пра неабходнасць гуманнага, разумнага і справядлівага размежавання вінаватых і невінаватых.

Удалы і метафарычна ўзбагачаны выраз “*глыбокая плынь*”. Стаўшы заглоўкам, назваю першага і адразу знакамітага рамана, ён набыў асаблівую яскравасць і новае семантычнае напauненне. “*Глыбіня*” выклікае цэлы ланцуг асацыяцый, выводзячы на сэнс сакральны, метафізічны: “*глыбокі*” – значыць, важны, неадназначны, мудры. Так, дачка аўтара Таццяна Шамякіна, якая крытычна ставілася да асобных заглоўкаў бацькі-пісьменніка, адзначала: “... *назва выключна удалая. Сам выраз – “глыбокая плынь” – хоць і не крылаты, але сустракаецца ў народным уяўленні... Назва прама падказвала на народны характар партызанскай барацьбы*”. Пад “*глыбінёй*” разумеюць і ваду, і зямлю з яе падводнымі рэчывамі, і падевядомасць самога чалавека. Пісьменніка хвалілі *глыбіня* (сутнасць) і першавыток розных з’яў, сімвалічна звязаных перш за ўсё з вобразам вады, пра што сведчыць заглавак яшчэ аднаго рамана – “*Крыніцы*”. Крыніцы, як вядома, “*б’юць з глыбінь*”, так што гэта назва, такім чынам, працягвае сімвалічную лінію першага рамана [1, с. 138–139].

Лінгвагеаграфічныя асаблівасці апелятыва *крыніца* даволі падрабязна прасачыла А. Макенкава, узяўшы за аснову зыходныя формы і значэнні гэтага слова з родных для Шамякіна добрушскіх і веткаўскіх гаворак. Вось некаторыя абагульненні зробленыя даследчыцай. Калі ваду жывёле і для гаспадар-

чых патрэб бяруць з калодзежа (або копанкі), то для піцця і падрыхтоўкі ежы жыхары некаторых сёл выкарыстоўваюць крынічную: з крыніцы (у русле спецыяльна выкапана паглыбленне, дзе збіраецца чыстая вада, або ў той мясціне ставяць калодзеж). Слова *крыніца* са значэннем “*калодзеж*” вядомае як абласное ў курскіх, смаленскіх, пскоўскіх, данскіх, варонежскіх, бранскіх гаворках. Наяўнасць яго ў названых рускіх гаворках, як лічаць Ф. Філін і А. Манаенкава, тлумачыцца ўплывам на іх беларускай і ўкраінскай моў [2, с. 81]. Відаць, не без уплыву шамякінскіх “Крыніц” новыя паселішчы называюць гэтым прыгожым словам: у ваколіцах Мазыра ў канцы ХХ ст. узнік побач з Прыпяццю сучасны новы аграгарадок *Крынічны*.

Сімвалізмам, шматзначнасцю выдзяляюцца і іншыя загалюўкі твораў гэтага класіка. Так, “*Сэрца на далоні*” – гэта не анатамічны экспанат, не алагічнае словазлучэнне, а з лёгкай рукі пісьменніка сімвал дзейснага гуманізму. Асабліва выразна такія высокія маральныя якасці асобы выяўляюцца на кантрастывах у вобразе *Зосі Савіч* – жанчыны гераічнай і трагічнай у процілегласць *Сямёну Гукану* – чыноўніку высокага рангу, які, займаючы адказны дзяржаўны пост, кіруючыся ўласнымі карыслівымі мэтамі, імкнуўся афіцыйна зацвердзіць уласную версію пра страгу і гібель многіх удзельнікаў мінскага падполля. Ён свядома кінуў цень на доктара *Савіча* і іншых, якія загінулі і сталі ў яго апэнках здраднікамі і, такім чынам, пераступіў законы чалавечай маралі, прыстойнасці, сумленнасці.

Назва яшчэ аднаго рамана І. Шамякіна “*Злая зорка*” таксама выразна сімвалічная: твор пра самую вялікую катастрофу ХХ стагоддзя, якую найбольш спазнала наша Беларусь і асабліва малая радзіма пісьменніка, – пра падзеі, звязаныя з аварыяй на Чарнобыльскай АЭС. Вобраз палынной зоркі, як сведчаць даследчыкі, узяты з *Апакаліпсісу*, прарочыць канец свету, гэта назва полісемант, яна сімвалізавала вышкі і “брэжнеўскага застою”, і пачатак катастрафізму “дэмакратычнай эпохі”, і “перабудовы”, уласцівай дзевяностым гадам ХХ ст. у былым СССР. Стварэнне гэтага загалюўка каменціруе сам пісьменнік: “... ездзілі з хойніцкімі хлопцамі, маімі маладымі сябрамі – Міколам Мятліцкім і Барысам Сачанкам. Трапілі на другое адсяленне: галасіла родная вёска Міколы, Бабчын. Не помню, з якога факта завязалася сюжэт... Ці не з рэплікі нейкага з кіраўнікоў, што жаніў сына ў страшны красавіцкі дзень. А другі вельмі хваляваўся, што сына-афіцэра з Грузіі паслалі ў Афганістан. Звязаў у адно, пісаў ліхаманкава, як, можа, некалі ў маладосці “Глыбокую плынь”. Ажно сэрца забалела. Напісаў хутка. Назву ўзяў з Бібліі, з “Адкрыцця Святога Іаана Багаслова”: “Трэці ангел вострубил и упала большая звезда. Имя той звезды Польшь...” Па-ўкраінску палын – чарнобыль [3, с. 49]. Такім чынам, у аснове назвы спецыфічная метафарызаваная перыфраза, а назва горада Чарнобыль, якая стала сімвалам самай буйнай тэхнагеннай катастрофы ХХ ст., вядомая ва ўсім свеце. Станаўленне назвы можна ілюстраваць наступнай схемай: *чарнобыль* (разнавіднасць палыну) → *Чарнобыль* (горад

на беразе Прыпяці, дзе, відаць, раней было многа гэтага палыну). *Чарнобыль (ЧАЭС)* – метафарычная назва, якая сімвалізуе сусветную глабальную катастрофу, вынікі якой найбольш закранулі Беларусь, асабліва паўднёва-ўсходнія раёны беларускага Палесся, малую радзіму пісьменніка.

Некаторыя загаловкі ў творах літаратуры ствараюцца на незвычайным спалучэнні слоў-кампанентаў, утвараючы такім чынам такую стылістычную фігуру, як *аксюмаран* – узаемадзейнае супрацьлеглых дэфініцый, якія лагічна выключаюць адна другую, але, ужытыя разам, даюць новае патрэбнае пісьменніку па яго задуме мастацкае ўяўленне [4, с. 78]. Параўн. : *“Гарачы снег”, “Жывы труп”, “Святыя грэшнікі”, “Аптымістычная трагедыя”, “Жывыя мошчы”*. У гэты незвычайны і запамінальны для лоблага чытача набор заголоўкаў з твораў сусветнай літаратуры ўваходзіць і назва тэатралогіі з некалькіх частак І. Шамякіна таксама з алагічнай назвай *“Трывожнае шчасце”*, як лічаць даследчыкі, адзін з лепшых яго твораў пра вайну і каханне, пра вернасць пачуццяў і сардэчнасць, абавязак і, безумоўна, як скразная тэма амаль усіх яго раманаў і аповесцяў – найперш пра патрыятызм, вернасць абавязку, любоў да блізкіх, да малой і вялікай Радзімы. Твор і сёння, хаця і быў напісаны ў канцы 50-х – пачатку 60-х гадоў ХХ ст., актуальны і лічыцца навагарскім у беларускай мастацкай літаратуры, і, як сведчаць апытанні школьнікаў, студэнтаў, ён у ліку і самых папулярных у беларускай літаратуры.

Гэты мастацкі прыём (аксюмаран) у апісанні рэалій пры стварэнні заголоўкаў выкарыстоўваецца ў нашай сучаснай літаратуры. Так, даследчыкі (Н. Кузьміч, Н. Дамброўская, М. Тычына і інш.), аналізуючы аповесць В. Адамчыка *“Падарожжа на Буцафале”*, у працэсе ацэнкі і інтэрпрэтацыі згаданага тэксту вызначаюць і адносяць яго да самых розных жанравых прыналежнасцей (прыгодніцкай, фантастычнай, гістарычна-фантастычнай, фантастычна-рэальнай і інш.). Аднак такая аксюмарыстычная жанравая характарыстыка ўпаўне апраўданая, бо служыць адмысловым папярэджаннем пра выкарыстанне пісьменнікам нетрадыцыйнай для яго творчай манеры, бо падзаглавак, створаны В. Адамчыкам, не расчароўваў канчаткова адносна пераважна эпічнага характару яго творчасці” [5, с. 10]. Лінгвістычны кампанент у падзаголоўку пабудаваны на кантрастывах (“неверагодна-праўдзівая і фантастычна рэальная аповесць”), дамінуе ў тэксце, што, безумоўна, засяроджвае ўвагу чытача, бо пісьменнік малое захашляльную гісторыю, пабудаваную на экстраардынарных здарэннях, а гэта адна з прыкмет твораў, якія любяць чытачы, і гэту асабліваць абавязкова павінны ўлічваць пісьменнікі.

Як мы ўжо адзначалі, у пісьменніка Івана Шамякіна у большасці ўдалыя загаловкі, пра што пісала і афіцыйная крытыка, аднак у сваіх *“Начных успамінах”* ён самакрытычна тлумачыў, чаму некаторыя назвы аповесцяў замяніў, прыслухоўваючыся да парад сяброў-пісьменнікаў: *“Яшчэ будучы ў партыколе, на выпускным курсе, я пачаў новы роман – пра калгасную вёску. Усе пісалі пра яе: Янка Брыль узнёсла пэзму сачыніў – «У Забалаці дне».*

Чым я горшы? Два гады жыў у пасляваеннай вёсцы, рабіў і настаўнікам, і сакратаром партарганізацыі. Раман назваў «Блізкі час». Блізкі час лепшага жыцця. Так разумеў. У гэтым быў нейкі сэнс. Мяне ўшчувалі (здаецца, Вялюгін), пераканалі, што лепш «У добры час»» [3, с. 37].

Некаторыя загаловкі твораў пісьменніка, на першы погляд, нібыта не адпавядаюць іх асноўнаму зместу, напрыклад, апавяданне “У снежнай пустыні”, аповесць “Помста”, але гэта не так, хутчэй за ўсё гэта мастацкі прыём. Бо, як заўважылі даследчыкі стылю І. Шамякіна, назва першага твора прама хоць і не нагадвае пра вайну, а героі “*больш змагаюцца са снежнай пустыняй, чым з нямецкімі салдатамі*”, аднак ужо тады малады пісьменнік, відаць, інтуітыўна ўлічваў вопыт і класічныя традыцыі сусветнай літаратуры (параўн. творы Дж. Лондана, В. Скота. – *В.Ш.*), і праз пэўную сістэму паводзін чалавека, умелую сюжэтную арганізацыю падзей здолеў паказаць абагулены характар і канкрэтны фрагмент вайны. Тое ж і ў аповесці “Помста”. Паводле павярхоўнага яе прачытання можа скласціся ўражанне, што шамякінскі маёр *Раманенка* нібыта не адпомсціў фашыстам за знішчэнне яго сям’і, блізкіх яму людзей, бо ў той час нашы салдаты-пераможцы гарэлі прагай помсты за нечуванья здзекі. Аднак, па-філасофску, як лічаць даследчыкі, помста адбылася: “*яна ў тым, што Раманенка прыйшоў у дом фашыста Візонера пераможцам і сказаў яго сям’і праўду пра ката*” (В. Каваленка).

Аповесць “*Ах, Міхаліна, Міхаліна...*”, як сведчаць даследчыкі творчасці І. Шамякіна, заснавана на рэальных падзеях: “на пчырай споведзі маладой настаўніцы пісьменніку” (І. Шамякіну. – *В.Ш.*), які як мастацкі прыём (споведзь) выкарыстоўваў у гэтым творы, зрабіўшы эпізоды сустрэч з гераніяй своеасаблівым сюжэтным абрамленнем твора, у цэнтры якога – сама Міхаліна. Звяртаюць ўвагу ў гэтым творы імёны персанажаў, якія прадумана падабраў пісьменнік. Тацяна Шамякіна адзначала, што ў аўтара паслядоўна “імя – таксама вобраз, уключана ў агульную вобразную сістэму твора, яно найперш знак і сімвал любой асобы: *Міхаліна* – бяспрэчна, неардынарная асоба, а таксама і завуч іхняй вясковай школы Аляксандр Дзямідавіч. Міхаліну прыдумаў сам аўтар, сяброўкі называлі яе *Лінаю*, каханы чалавек – мужчынскім імем *Міхаська*, а вучні клікалі *Міхалінай Казіміраўнай*. А імя яе бацькі *Казімір* – складанае і, як лічыцца, асацыіруецца з нечым вызначальным (“мір”), незласлівым і выключна цвёрда мужчынскім. І ў той жа час *Міхаліна* гучыць надзвычай пяшчотна і ласкава, менавіта па-жаночы” [1, с. 102].

Г. Дашкевіч, якая абараніла дысертацыю па творчасці І. Шамякіна, у вершы-прысвячэнні класіку выказвае словы ўдзячнасці, умела абыгрываючы асноўныя загаловкі яго мастацкіх твораў: *Праз снежня зimy, завеі / Упарта ідзеце наперад, / На аркушы белай паперы – / Любоў і надзея, і вера. // На аркушы белай паперы – / Чысцейшая дружба і здрада. / Шырока адчынены дзверы / Каханню, сумленню, спагадзе. // А сэрца нястрымна імкнецца / Увабраць увесь боль чалавечы. / Як дрогне яно, як заб’ецца / Ад крыўды, хлусні не-*

*дарэчнай! // У глыбокую плынь роднай мовы, / У нязгасны зеніт Адраджэння, /
Ісці да канца Вы гатовы... / Пашлі Вам Гасподзь блаславення [6, с. 14].*

Літаратура

1. Іван Шамякін: вядомы і невядомы : успаміны, эсэ, аповесць / уклад. Т. І. Шамякіна. – Мінск : Літаратура і Мастацтва, 2011. – 272 с.
2. Манаенкова, А. Ф. Русско-белорусские языковые отношения (на материале Русских говоров Ветки) / А. Ф. Манаенкова – Минск : БГУ, 1978. – 168 с.
3. Шамякін, І. Начныя ўспаміны / І. Шамякін // Польша. – 2003. – № 9. – С. 10–50.
4. Васілеўская, А. Загаловак мастацкага тэксту (на прыкладзе рамана “Каласы пад сярпом тваім” У. Караткевіча) / А. Васілеўская // Роднае слова. – 2003. – № 3. – С. 55–58.
5. Аммон, М. Матыў фантастычнага падарожжа ў творчасці В. Адамчыка / М. Аммон // Роднае слова. – 2013. – № 11. – С. 3–6.
6. Дашкевіч, Г. М. Заверб’е : сшытак вершаў разных гадоў / Г. М. Дашкевіч. – Гомель, 2018. – 104 с.